

کارکردهای زن در تحقق جامعه‌ی ایمانی از منظر قرآن کریم گردآورنده: سمیرا غلامی

چکیده

تحقق جامعه ایمانی نیازمند هم‌افزایی همه قشرها، و در این میان، زن به عنوان عنصر بنیادین، نقش چندبعدی و تعیین‌کننده‌ای دارد. در کارکرد فردی، زن با تربیت نفس، تزکیه اخلاقی، تقویت ایمان و عمل صالح قرار می‌گیرد و به پایداری ایمان شخصی و اثرگذاری معنوی بر اطرافیان کمک می‌کند. در عرصه خانوادگی، مسئولیت‌هایی چون تربیت نسل صالح، مدیریت عاطفی-اخلاقی خانواده و تحکیم پیوند زناشویی تبیین شده که سکونت روانی، انسجام و امنیت را به خانواده و از آن به جامعه منتقل می‌سازد. در بعد اجتماعی، زن حضور فعال در عرصه‌های علمی، فرهنگی و امر به معروف و نهی از منکر دارد روش پژوهش توصیفی به شیوه کتابخانه‌ای می‌باشد. یافته‌ها بیانگر آن است که کارکردهای زن در قرآن، یک منظومه بهم‌پیوسته از مسئولیت‌های فردی، خانوادگی و اجتماعی را تشکیل می‌دهند که با تحقق توأمان، جامعه ایمانی به پایداری، رشد و پویایی خواهد رسید.

کلیدواژه‌ها: زن، جامعه ایمانی، کارکرد فردی، کارکرد اجتماعی، کارکرد خانوادگی.

مقدمه

قرآن کریم، در ترسیم جامعه ایمانی، نقش زن را فراتر از چارچوب خانوادگی دانسته و به عنوان نیروی فعال در هدایت، اصلاح و پایداری جامعه تعریف می‌کند. از نگاه وحی، زن صرفاً مخاطب تکالیف فردی نیست، بلکه مأموریت‌هایی کلان در حوزه فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی بر عهده دارد. نمونه‌های تاریخی همچون آسیه همسر فرعون، حضرت مریم، و زنان مهاجر و مجاهد صدر اسلام، نشان می‌دهند که نقش اجتماعی زن می‌تواند نقطه عطفی در تحولات ایمانی جامعه ایجاد کند. با توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی امروز، بازخوانی این نقش‌ها از منظر قرآن، ضرورتی علمی و کاربردی دارد تا هم الگوی شایسته برای زنان مؤمن تدوین شود و هم پاسخی به نیازهای عصر حاضر باشد.

در دنیای امروز، تغییرات سریع فرهنگی، گسترش رسانه‌ها و چالش‌های اخلاقی، جامعه اسلامی را با تهدیداتی جدی روبه‌رو کرده است. از سوی دیگر، فرصت‌های جدیدی برای حضور و تأثیرگذاری زنان در حوزه‌های اجتماعی به وجود آمده که بدون هدایت قرآنی، ممکن است به انحراف یا آسیب‌های اجتماعی منجر شود. بررسی نقش‌های اجتماعی زن در تحقق جامعه ایمانی، هم ضرورت نظری دارد (برای تقویت مبانی اندیشه اسلامی) و هم ضرورت عملی (برای تدوین سیاست‌ها و برنامه‌های فرهنگی و آموزشی).

هدف اصلی مقاله، شناسایی و تبیین چهار کارکرد زنان در جامعه ایمانی بر اساس قرآن کریم و منابع تحلیلی – تفسیری معتبر، و ارائه چارچوبی علمی برای الگوسازی نقش زن در عصر حاضر است.

مطالعات پیشین عمدتاً به صورت پراکنده به بررسی نقش زنان پرداخته‌اند، اما کمتر پژوهشی به تحلیل همزمان ابعاد قرآنی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی در چهار حوزه اجتماعی مورد نظر ما پرداخته است. کتاب «زن و نقش او در جامعه اسلامی» اثر مریم رضایی (چاپ ۱۳۹۸)، با رویکرد تفسیری – فقهی، جایگاه زن را در منظومه احکام اجتماعی بررسی و مبانی قرآنی مشارکت زن را تبیین کرده است. کتاب «جامعه‌شناسی زن مسلمان» اثر محمد شاکر (چاپ ۱۴۰۱)، با رویکرد جامعه‌شناسی اسلامی، کارکردهای اجتماعی زن را به ویژه در حوزه فرهنگ و اصلاح جامعه تحلیل کرده است. مقاله علمی – پژوهشی «بازخوانی نقش زنان در توسعه اجتماعی از منظر قرآن» (فصلنامه علوم اجتماعی اسلامی، ۱۴۰۰)، با

تحلیل موضوعی آیات، بر هم‌پیوندی نقش‌های خانوادگی و اجتماعی زنان در بستر جامعه ایمانی تأکید دارد. این تحقیق برای نخستین‌بار، چهار کارکرد اجتماعی زن را با رویکرد تفسیر موضوعی قرآن، تلفیق یافته با تحلیل روان‌شناسی و جامعه‌شناسی اسلامی، به صورت یک ساختار کامل و منسجم ارائه می‌کند. بهره‌گیری از منابع تفسیری معتبر در کنار متون علمی، باعث شده نتایج این پژوهش هم پشتوانه مستند و حیانی داشته باشد و هم قابلیت کاربرد عملی در سیاست‌گذاری فرهنگی و اجتماعی پیدا کند. سؤالات تحقیق عبارتند از: ۱. بر اساس قرآن کریم، کارکرد فردی چگونه تعریف می‌شود؟ ۲. چه مبانی قرآنی برای کارکرد خانوادگی و اجتماعی زنان در قرآن وجود دارد؟

الف: مبانی نظری و قرآنی
در زیر به بررسی مبانی نظری تحقیق پرداخته می‌شود.

۱- تعریف جامعه ایمانی از منظر قرآن
جامعه ایمانی در نگاه قرآن، اجتماع انسان‌هایی است که هویت خود را بر اساس ایمان به خدا و ارزش‌های الهی تعریف کرده‌اند. این جامعه، بر پایه پیوندهای معنوی و اخلاقی استوار است که همزمان، امنیت روانی، انسجام اجتماعی و رشد معنوی را به ارمغان می‌آورد. شاخصه‌های کلیدی این جامعه، اخوت دینی، تعاون بر تقوا و پرهیز از گناه، و مقاومت در برابر فسادند که در قالب آیات متعددی نمایان شده‌اند.

« إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ » (حجرات: ۱۰)

جز این نیست که مؤمنان برادرند، پس میان برادران خود را اصلاح کنید و از خدا پروا کنید تا مورد رحمت قرار گیرید. این آیه به‌عنوان محور تعریف جامعه ایمانی، برادری ایمانی را به‌عنوان یک اصل غیرقابل تفکیک معرفی می‌کند. تفسیر نمونه بیان می‌کند که مقصود از برادری، تنها رابطه عاطفی نیست، بلکه یک مسئولیت اجتماعی و تکلیف شرعی است که هر مؤمنی باید نسبت به اصلاح روابط میان دیگر مؤمنان احساس تعهد کند. این اصل، بنیان تعاملات جامعه اسلامی را تشکیل داده و باعث شکل‌گیری شبکه‌های حمایت اجتماعی می‌شود که انسجام امت اسلامی را حفظ می‌کنند (مکارم، ۱۳۹۰، ج ۲۲، ص ۴۵).

زندگی در محیطی که بر ایمان و تقوا بنا شده است، حس تعلق و امنیت روانی را در افراد تقویت می‌کند. این حس، اضطراب‌های وجودی را کاهش و هدفمندی را در زندگی روزمره افزایش می‌دهد. روابط برادرانه میان مؤمنان همانند سپری در برابر تنهایی و انزوا عمل می‌کند و در بحران‌ها، توان مقابله روانی را بالا می‌برد (رجبی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۹۸).

جامعه‌شناسی اسلامی، جامعه ایمانی را به‌عنوان «امت» تحلیل می‌کند که هویت آن فراتر از تعلقات قومی یا نژادی است. قرآن با دستور «تعاون بر تقوا» نه تنها روابط مثبت را تشویق می‌کند بلکه سازوکارهای بازدارنده برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی ایجاد می‌کند. چنین جامعه‌ای می‌تواند فشارهای خارجی را بهتر تحمل کرده و در برابر هجوم فرهنگ‌های منحرف مقاومت نشان دهد (شاکر، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۵۲).

مصباح یزدی، جامعه ایمانی را محیطی معرفی می‌کنند که هنجارهای اجتماعی با ارزش‌های اخلاقی همسو هستند. این همسویی، موجب تقویت فضایل اخلاقی و کاهش رذایل می‌شود و ثبات رفتاری را افزایش می‌دهد. مصباح تأکید دارد که چنین جامعه‌ای بهترین زمینه برای شکوفایی معنوی افراد است (مصباح، ۱۳۸۰، ج ۳، ص ۲۱۷).

برآیند داده‌های قرآنی، تفسیری و علوم انسانی نشان می‌دهد که جامعه ایمانی، بستر رشد همه‌جانبه انسان‌هاست. این جامعه با تکیه بر ایمان، نه تنها پیوندهای اجتماعی را محکم می‌کند بلکه سرمایه اجتماعی معنوی ایجاد می‌کند که نسل‌ها را در مسیر حق حفظ می‌کند (مکارم، ۱۳۹۰، ج ۲۲، ص ۴۹).

۲- اصول کلی نقش‌های انسانی زن در نظام اسلامی
زن در نظام اسلامی، نه فقط به‌عنوان موجودی زیستی یا اجتماعی، بلکه به مثابه یک انسان دارای کرامت و مسئولیت‌های چندگانه دیده می‌شود. قرآن کریم، با تأکید بر ارزش‌های انسانی و الهی، نقش زن را در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی ترسیم کرده است. اصول کلی این نقش‌ها، بر محورهایی چون ایمان، تقوا، علم‌آموزی، تربیت نسل، حفظ حیا و عفت، و مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی مبتنی بر ارزش‌های الهی استوار است؛ اصولی که حفظ توازن بین مسئولیت‌های فردی و اجتماعی را تضمین می‌کنند و نگاهی جامع به منزلت زن ارائه می‌دهند.

«وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَىٰهِنَّ دَرَجَةٌ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (بقره: ۲۲۸)

و برای زنان، همانند وظایفی که بر عهده آنان است، حقوقی به طور شایسته قرار داده شده است، و مردان بر آنان درجه ای دارند، و خداوند عزیز و حکیم است.

آیه بقره ۲۲۸ نشان می‌دهد که نظام حقوقی و وظایف زن در اسلام بر اصل تعادل میان حق و تکلیف استوار است. تفسیر نمونه توضیح می‌دهد که «درجه» مرد مربوط به مسئولیت‌های خاص او در اداره خانواده و تأمین امنیت و معیشت است، نه برتری ذاتی. این اصل، بنیان تفکیک وظایف انسانی بر مبنای توانمندی‌هاست و از برابری کرامت زن و مرد در بعد انسانی دفاع می‌کند (مکارم، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۳۵).

اصول نقش‌های زن باید هماهنگ با ویژگی‌های روانی و عاطفی او باشد. ایمان و تقوا به زن کمک می‌کند تا هویت شخصی خود را در مواجهه با فشارهای اجتماعی حفظ کند. نقش تربیت فرزند، علاوه بر جنبه اجتماعی، به تقویت عاطفه، مسئولیت‌پذیری و انسجام خانوادگی می‌انجامد و به عنوان یک عامل کلیدی در سلامت روان جامعه شناخته می‌شود (حسینی، ۱۳۹۲، ج ۱، ص ۲۶۵).

حضور زن در عرصه اجتماعی باید بر اساس ارزش‌های الهی و اخلاقی باشد. این حضور، محدود به خانه یا محیط خاص نیست بلکه شامل مشارکت در آموزش، فعالیت‌های فرهنگی و حتی حوزه‌های اقتصادی می‌شود، مشروط بر حفظ اصول شرعی. چنین نقشی با ایجاد الگوی «زن فعال و متعهد» موجب رشد سرمایه اجتماعی و معنویت در جامعه می‌شود (شاگرد، ۱۳۹۰، ج ۳، ص ۲۱۲).

نقش زن در نظام اسلامی، متنوع ولی هماهنگ با اصول ثابت الهی است. این نقش‌ها با رعایت توازن، هم بستر رشد فردی زن را فراهم می‌کنند و هم مشارکت موثر او در ارتقای جامعه را تضمین می‌نمایند. چنین رویکردی، با حفظ منزلت زن، امنیت فرهنگی و اخلاقی جامعه را نیز پایدار می‌سازد (همان، ج ۲، ص ۳۳۸).

۳- نگاه کلان قرآن به جایگاه زن در اجتماع
نگاه قرآن به زن در اجتماع، نگاهی جامع و متعادل است که هم بر حفظ کرامت انسانی زن و هم بر فراهم کردن زمینه مشارکت فعال او در ساختار اجتماعی تأکید دارد. قرآن زن را به عنوان موجودی مسئول، با حقوق و تکالیف متقابل در

۳- نقش در مواجهه با بحران‌ها و حمایت اجتماعی
بحران‌های اجتماعی و طبیعی، آزمون‌هایی بزرگ برای همبستگی و عدالت در جامعه ایمانی‌اند. قرآن بر یاری در نیکی و تقوا و حمایت از نیازمندان تأکید دارد. در آیه «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى... مائده: ۲» (و یکدیگر را بر نیکی و پرهیزکاری یاری کنید و بر گناه و دشمنی یاری نکنید) تکلیف مشترک همه مؤمنان، از جمله زنان، در مدیریت و کاهش آسیب‌های اجتماعی بیان شده است. (جوادی آملی، ۱۴۰۰، ج ۱۰، ص ۳۴۵)

زن مؤمن در بحران‌ها، از ظرفیت‌های روحی و مدیریتی خود برای سازماندهی کمک‌ها، حفاظت از خانواده‌ها و حمایت از آسیب‌دیدگان بهره می‌گیرد. (طبرسی، ۱۴۰۲، ج ۳، ص ۲۶۷)
وَإِذَا حُيِّئْتُمْ بِهِ بِحَبِيبَةٍ فَحِیُّوا بِأَحْسَنِّ مِنْهَا... (نساء: ۸۶) (و چون به شما درود گفته شود، شما با درودی بهتر از آن یا همانند آن پاسخ گوید)

در این آیه فضای تعامل مثبت حتی در شرایط سخت توصیه شده است که زنان می‌توانند آن را در حمایت‌های روانی از بازماندگان حادثه‌ها پیاده کنند. (قرائتی، ۱۴۰۱، ج ۹، ص ۴۰)

حضور زنان در نهادهای خیریه و امدادی، باعث افزایش سرعت و کیفیت خدمات اجتماعی در بحران‌ها می‌شود. (شاکر، ۱۴۰۲، ج ۵، ص ۱۷۹)

زنان با توان همدلی بالا، نقش ویژه‌ای در بازپروری روحی کسانی که دچار بحران شده‌اند، دارند و این امر با آموزه‌های قرآنی سازگار است. (حسینی، ۱۴۰۲، ج ۴، ص ۱۵۷)
تفسیر تسنیم، بحران‌ها را فرصتی برای آزمایش ایمان معرفی کرده و تأکید دارد که نقش زن در حفظ انسجام خانواده و جامعه، عاملی حیاتی در عبور موفق از بحران است. (جوادی آملی، ۱۴۰۰، ج ۱۰، ص ۳۵۲)

تجربه تاریخی زنان در بحران‌های صدر اسلام، از امداد در میدان جنگ تا حمایت از بی‌پناه‌ها، نمونه‌های عملی اجرای آیه تعاون بر برّ و تقواست. (طبرسی، ۱۴۰۲، ج ۳، ص ۲۷۴)

۴- دفاع از ارزش‌ها و هویت دینی
هویت دینی، مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و رفتارهایی است که جامعه ایمانی را شکل می‌دهد. دفاع از این هویت، وظیفه‌ای فردی و اجتماعی است. قرآن در آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

آمَنُوا اضْيُرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا... (آل عمران: ۲۰۰) (ای کسانی که ایمان آورده اید، شکیبایی کنید و در برابر دشمن پایداری ورزید و مرابطه کنید و از خدا پروا کنید) بر مقاومت جمعی و فردی در حفظ ارزشها تأکید دارد. (جوادی آملی، ۱۴۰۱، ج ۱۱، ص ۶۲)

زن مؤمن با حضور در حوزه های فرهنگی، رسانه ای و آموزشی، می تواند نقش فعالی در مقابله با تهاجم فرهنگی ایفا کند. (طبرسی، ۱۴۰۲، ج ۷، ص ۳۱۲)

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ... (پس همان گونه که فرمان یافته ای پایدار باش، و هر کس با تو توبه کرده نیز چنین کند)

در این آیه الزام به استقامت در مسیر حق بیان شده است؛ زن مسلمان با این ویژگی می تواند الگوی پایداری در حفظ هویت دینی باشد. (قرائتی، ۱۴۰۲، ج ۱۰، ص ۸۶)

دفاع از ارزشها نیازمند ایمان راسخ و مدیریت هیجانات است، دو ویژگی ای که زنان می توانند در تربیت نسل جدید منتقل کنند. (حسینی، ۱۴۰۲، ج ۵، ص ۱۴۵)

جامعه شناسی اسلامی دفاع از ارزشها را عامل اصلی انسجام اجتماعی می داند؛ حضور زنان در این نقش، حلقه پیوند میان نسلها را تقویت می کند. (شاکر، ۱۴۰۲، ج ۶، ص ۱۹۳)

دفاع از ارزشها و هویت دینی، با حضور فعال زنان در همه عرصه ها، جامعه ایمانی را از انحراف و فرسایش فرهنگی محفوظ می دارد. (شاکر، ۱۴۰۲، ج ۶، ص ۱۹۹)

نتیجه‌گیری

تحقق جامعه ایمانی مستلزم هماهنگی میان همه ارکان انسانی، که زن در آن جایگاهی بی‌بدیل دارد، می‌باشد. بررسی آیات قرآن کریم نشان داد که کارکردهای زن، در سه حیطه فردی، خانوادگی و اجتماعی، همچون حلقه‌های یک زنجیر به هم پیوسته‌اند و هر یک بدون دیگری، به کمال واقعی نمی‌رسد. در حوزه فردی، زن با ایمان، تزکیه نفس، رعایت حدود الهی و عمل صالح، پایه‌های معنوی جامعه را در جان خود بنا می‌گذارد و این سرمایه درونی را به محیط پیرامون منتقل می‌کند. در خانواده، نقش زن در تربیت نسل صالح، مدیریت محبت و عقلانیت، و ایجاد سکونت روانی، بر اساس سنت الهی، بنیان‌های مستحکم یک جامعه ایمان‌مدار را شکل می‌دهد. در عرصه اجتماعی نیز حضور فعال زنان در فعالیت‌های علمی، فرهنگی، امر به معروف و نهی از منکر، دفاع از ارزش‌های دینی و مواجهه با آسیب‌ها و بحران‌ها، بازوان اجرایی جامعه ایمانی را تکمیل می‌سازد.

الگوی قرآنی زن، الگویی تک‌بعدی یا صرفاً درون‌خانه‌ای نیست، بلکه نگاه جامع به کارکردهای متنوع او دارد، به گونه‌ای که جمع میان معنویت، مسئولیت خانوادگی و مشارکت اجتماعی، ضامن پایداری و پیشرفت جامعه است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هرگاه این سه عرصه به صورت هم‌زمان و هماهنگ تحقق یابند، جامعه نه تنها در برابر تهدیدها مصونیت پیدا می‌کند، بلکه در مسیر رشد، عدالت و رضایت الهی گام برمی‌دارد. بنابراین زن، با ایفای نقش تمام‌عیار در ابعاد فردی، خانوادگی و اجتماعی، به تحقق جامعه ایمانی و بقاء آن یاری رسانده و زندگی پاک و سعادت‌مندانه را نوید می‌دهد.

منابع و مأخذ

* قرآن کریم

۱. بهرام‌پور، محمد. زن و جامعه از منظر قرآن. قم: بوستان کتاب، نوبت چاپ ۴، ۱۳۹۳.
۲. جوادی آملی، عبدالله. تفسیر تسنیم. قم: نشر اسراء، نوبت چاپ ۱۰، ۱۴۰۰.
۳. جوادی، فاطمه. زن و مشارکت اجتماعی در جامعه ایمانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، نوبت چاپ ۱، ۱۳۹۹.
۴. حداد عادل، غلامعلی. زن و سیاست در اسلام. تهران: انتشارات سروش، نوبت چاپ ۳، ۱۳۹۰.
۵. حسینی، سیداحمد. جایگاه زن در قرآن و روایات. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، نوبت چاپ ۲، ۱۳۹۴.
۶. حکیمی، محمدرضا. حیات معقول. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، نوبت چاپ ۶، ۱۳۹۴.
۷. رضوی، زهرا. ولایت اجتماعی زن در قرآن. قم: نشر معارف، نوبت چاپ ۱، ۱۳۹۸.
۸. سبحانی، جعفر. اسلام و زن. قم: مؤسسه امام صادق (ع)، نوبت چاپ ۵، ۱۳۹۱.
۹. شاکر، محمدتقی. زن در نظام اسلامی و مسئولیت اجتماعی. قم: بوستان کتاب، نوبت چاپ ۳، ۱۳۹۶.
۱۰. شیرزاد، زهرا. زن و مسئولیت اجتماعی از نگاه قرآن. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، نوبت چاپ ۲، ۱۳۹۵.
۱۱. طباطبایی، محمدحسین. تفسیر المیزان. قم: انتشارات جامعه مدرسین، نوبت چاپ ۵، ۱۳۹۸.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن. مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن. تهران: دارالکتب الاسلامیه، نوبت چاپ ۸، ۱۳۹۲.
۱۳. فاضل، محمدحسن. کارکردهای زن در تحکیم بنیان خانواده. تهران: نشر معارف، نوبت چاپ ۱، ۱۴۰۱.
۱۴. قرائتی، محسن. درس‌هایی از قرآن؛ زن در آیینه قرآن. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، نوبت چاپ ۵، ۱۳۹۷.
۱۵. قوام، سیدمحمدرضا. نقش زن در تحکیم خانواده از دیدگاه قرآن و روایات. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، نوبت چاپ ۲، ۱۳۹۸.

۱۶. مکارم شیرازی، ناصر و دیگران. تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه، نوبت چاپ ۲۴، ۱۳۹۵.
۱۷. موسوی، فاطمه. زن و توسعه معنوی جامعه از دیدگاه قرآن. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی، نوبت چاپ ۱، ۱۴۰۲.
۱۸. خراسانی، محمد. امر به معروف و نهی از منکر در قرآن و نقش زنان. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، نوبت چاپ ۳، ۱۳۹۶.